

2017 | 2

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ A TARTALOMBÓL

- *ALESSANDRO DI BARI*
LUXEMBURGI ZSIGMOND FRIAULI LEVELEI
- *ARNO STROHMEYER*
TRENDEK ÉS PERSPEKTÍVÁK
A KORA ÚJKORI DIPLOMÁCIATÖRTÉNETBEN
- *DEÁK ÁGNES*
HIVATALI VISSZAÉLÉSEK
NEMZETISÉGI KÜZDELMEK ERŐTERÉBEN
- *FODOR PÁL*
A BUDAPESTI IMÁM
- *BARTHA ÁKOS*
BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE
MANDÁTUM NÉLKÜLI KORSZAKA
A KISGAZDAPÁRTBAN
- *PENKA PEJKOVSKA-DEMETER GÁBOR*
A BEVÁNDORLÓK ÉS MUNKAERŐPIACI
BEILLESZKEDÉSÜK A KÉT VILÁGHÁBORÚ
KÖZÖTTI MAGYARORSZÁGON

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LIX. ÉVFOLYAM, 2017. 2. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,

GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,

OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,

SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,

VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- Arno Strohmeier: Trendek és perspektívák a kora újkori diplomáciatörténetben.
A konstantinápolyi Habsburg diplomaták esete 177
- Deák Ágnes: Hivatali visszaélések nemzetiségi küzdelmek erőterében
(Kővár vidéke, 1861–1863) 199
- Bartha Ákos: Bajcsy-Zsilinszky Endre mandátum nélküli korszaka a Kiszgazdapártban
(1936–1939) 221
- Penka Pejkovszka–Demeter Gábor: A bevándorlók és munkaerőpiaci beilleszkedésük
a két világháború közötti Magyarországon 261

MŰHELY

- B. Halász Éva: Generalis congregatiók Szlavóniában a 13–14. században 283
- Papp Ingrid: A lutheránus egyház alapítóinak emlékezete a 17. századi szlávajkú
magyarországi evangélikus polgárság körében 299
- Fodor Pál: A budapesti imám. Kísérlet a boszniai muszlimok integrációjára (1909–1911) 315

DOKUMENTUM

- Alessandro Di Bari: Luxemburgi Zsigmond Friaulban őrzött kiadatlan levelei (1411–1418) 325

MÉRLEG

- Permanens háború a nulla évben (*Müller Rolf*) 341

FODOR PÁL

A budapesti imám

Kísérlet a boszniai muszlimok integrációjára
(1909–1911)*

A nemzetközi politika egyik fő kérdése a 19. században az úgynevezett „keleti kérdés” lett. Ennek lényege így foglalható össze: hogyan elégíthetők ki az Oszmán Birodalmon belüli nemzeti nacionalizmusok és a nagyhatalmi érdekek a birodalom feldarabolása nélkül. Vagy ha az utóbbi elkerülhetetlen, hogyan tartható fenn a nagyhatalmi egyensúly általános háború nélkül.¹ A kérdésre a megelőző évek balkáni háborúit lezáró 1878. évi berlini szerződés azt a feleletet adta, hogy bár meghagyta, mégis drasztikusan meggyengítette a balkáni oszmán uralmat. A török szempontból fájdalmas változások egyike az volt, hogy az 50 000 km² kiterjedésű Bosznia-Hercegovinát a nagyhatalmak az Osztrák–Magyar Monarchiának juttatták (egyúttal jogot adtak neki arra, hogy katonaságot állomásoztasson a mintegy 10 000 km² területű novibazári szandzsákban).² E mandátum alapján a Monarchia hadserege 1878 őszére végrehajtotta Bosznia-Hercegovina katonai megszállását.³

Jóllehet a magyarországi politikai elit és közvélemény nagyobbik, törökbarát része határozottan ellenezte az ország okkupációját, a következő évtizedekben, főleg a 20. század első éveiben, Bosznia egyre fontosabb helyet foglalt el a magyar nagyhatalmi tervekben.⁴ A közös pénzügyminiszterként 1882–1903 között Boszniát is kormányzó Kállay Béni (akit Thallóczy Lajos, a magyar balkáni politika egyik szellemi motorja Bosznia megteremtőjének tartott) már felvillantotta azokat a lehetőségeket, amelyeket a terület birtoklása Magyarország számára kínálhatott.

* A tanulmány első változata előadásként hangzott el a 2016. március 30–31-én az ELTE BTK-n és az Országházban tartott „Iszlám 100. Tudományos konferencia az iszlám 1916. évi magyarországi elismerésének 100. évfordulóján” című rendezvényen.

1 *Eric J. Zürcher*: Turkey. A Modern History. 3. kiad. I. B. Tauris, London–New York, 2004. 38–39., 55–56., 72., 103–106., 143–147.

2 *Diószegi István*: Bismarck és Andrássy. Magyarország a német hatalmi politikában a XIX. század második felében. Teleki László Alapítvány, Bp., 1998. 309–317., főleg 311.

3 *Bencze László*: Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban. Akadémiai, Bp., 1987. A novibazári szandzsák megszállása 1879 szeptemberében zajlott le. Uo. 221.

4 Bosznia és az iszlám ekkori magyarországi megítéléséhez ld. *Léderer György*: A magyarországi iszlám újabb kori történetéhez (I. rész). Keletkutatás (1988. ősz) 29–39. A Monarchia óvatos, a helyi viszonyokat és a muszlimok érzékenységét minden téren figyelembe vevő politikájára ld. *Fónagy Zoltán*: Bosznia-Hercegovina integrációja az okkupáció után. Hatalompolitika és modernizáció a közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek tükrében. Történelmi Szemle 66. (2014) 27–60.

Kállay elképzelése az volt, hogy „az európai Törökország” kereskedelmében a Monarchia játssza a főszerepet. A Balkán mezőgazdasági kivitelét pedig Magyarországra szeretne volna irányítani, és „a Törökbirodalom hozzánk hozott nyersterményeiből lehetne azon gyárterményeket előállítani, melyeket ismét mi vinnénk be oda. És ez kétségkívül nekünk hajtaná a legnagyobb hasznot”. Kállay szerint erőteljes állami támogatással olyan magyar gyáripárt kell kifejleszteni, hogy ezek a területek „szükségleteiket a magyar ipar terményeivel fedezzék”.⁵

A 20. század első évtizedében Bosznia szerepe a Monarchia belső kohéziójának megerősítése szempontjából is felértékelődött. Az 1906-tól közös külügyminiszter Aehrenthal úgy gondolta, hogy a birodalom osztrák felét a vámközösség elmélyítésével, a magyarokat pedig a birodalmon belüli expanzióval, vagyis Bosznia-Hercegovina megszerzésével lehet leginkább a birodalomhoz kötni.⁶ Ez vezetett el 1908 októberében Bosznia-Hercegovina nemzetközi válságot kiváltó annexiójához, aminek a két tartomány igazgatását felügyelő közös pénzügyminiszter, Burián István volt a tényleges szellemi előkészítője, akárcsak a Wekerle Sándor vezette magyar kormány, amely azon az állásponton volt, hogy a tartományt a magyar korona ősi jogán kell a birodalomhoz csatolni. Az annexiót fenntartásokkal az alkotmánypárti Andrássy Gyula is támogatta; a fenntartások lényege az volt, hogy a török birodalmat, ameddig csak lehet, fenn kell tartani. Ekkoriban a magyar elit már egyértelműen arra törekedett, hogy Boszniát a magyar gazdaság érdekkörébe és fokozatosan a magyar állam felügyelete alá vonja. A magyar államhoz való jövőbeni csatolás esélyeit Burián István annak a jogelvnek a gyakorlati érvényesítésével növelte, hogy a magyar korona jogán végrehajtott annexió folytán a boszniai tartományi intézmények és azok személyzete államjogi értelemben nem tekintendők közösnek, tehát elnevezésükben nem a k.u.k. megjelölést, hanem a tartományok különállását kifejező „boszniai-hercegovinai” jelzõt kell használni. Ennek a jogelvnek az érvényesülését Aehrenthal 1912. februárban bekövetkezett halála és Burián egyidejű bukása után az utóbbi helyébe lépő osztrák–lengyel Leon Biliński törte meg, aki a schwarz-gelb szellemű tisztikar felháborodására előbb a

5 Az idézetek *Thallóczy Lajos* 1912. évi, belső használatra készült emlékiratából származnak: A Balkán-félszigeten beállott változásokkal szemben Magyarország részéről követendő eljárás kulturális és gazdaságpolitikai téren. Magyar Királyi Állami Nyomda, Bp., 1912. 8. Az emlékirat lekönyvelt helye: A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára. 45. fond. Burián István iratai, 10.43. Thallóczy emlékirata (első oldalán kézírással: „Kézirat. Bizalmas, csak magánhasználatra”). Ugyanez megtalálható: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (= OSZKK), Fol. Hung. 1900. fol. 1–249/2. A kéziratot látta Wekerle Sándor, Tisza István és Burián István. Kállay emlékirata még 1873-ban keletkezett, belgrádi konzulsága idején. Kállay pályájához és eszméihez ld. *Ress Imre*: Kállay Béni bosnyák nemzetteremtési kísérlete. In: *Uő*: Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában. L'Harmattan, Bp., 2004. 243–254.; *Dán Károly*: Kállay Béni és a magyar imperializmus. *Aetas* 15. (2000) 1–2. sz. 220–248.

6 *Diószegi István*: Bosznia-Hercegovina annexiója. Aehrenthal külpolitikája. Az annexió. In: Magyarország története 1890–1918. Szerk. Mucsi Ferenc. Akadémiai, Bp., 1978. 749–757.; *Dolmányos István*: Az annexió magyarországi fogadtatása. A koalíciós kormány felelőssége. In: uo. 757–761. Az annexió kimondatlanul is a Monarchia célja volt kezdettől fogva, ld. *Fónagy Z.*: i. m. (4. jz.) 29–30.

boszniai szerezdedeket, majd más boszniai intézményeket is közösnek (k.u.k.) nyilvánított. Hasonló rivalizálás zajlott gazdasági téren is. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank az osztrákokat megelőzve saját agrár- és kereskedelmi bankot kívánt alapítani Boszniában, hogy lebonyolíthassa az ottani jobbágyi terhek nagy anyagi haszonnal kecsegtető megváltási folyamatát. Burián engedélyével a bank 1909 januárjában megkezdte működését, ám az osztrák bankok sem hagyták magukat, és ellentámadásba mentek át. Végül Ferenc József császárnak kellett közbeavatkoznia, aki a megváltási kérdést és a bankok működésének megkezdését elhalasztotta az új tartományi gyűlés összehívásáig. A két oldal bankjai azonban 1914-ig nem tudtak egyezsége jutni a kérdésben.⁷ A józanabbak, így Thallóczy Lajos közös pénzügyminisztériumi főosztályvezető, ugyanakkor világosan látták, hogy a két birodalomfél „csakis vállvetett működéssel töltheti be” hivatását; „és a két államnak összműködése olybá értelmezendő, hogy getrennt marschieren, vereint schlagen. Ha ezt az elvet követjük, mindkét fél jól jár vele.”⁸

A gazdaságiakon túl komoly külpolitikai érdekek is szóltak Magyarország boszniai szellemi és politikai befolyásának megerősítése mellett. Ezeket, a „getrennt marschieren” jelszavát követve, Thallóczy Lajos ekképpen foglalta össze egy 1908. október 1-jei beadványában: „Nekünk (a magyar kormánynak!) Boszniával és Hercegovinával intenzíven kell foglalkoznunk. A két tartomány viszonyait, személyi körülményeit a legalaposabban kell ismernünk. Tudomással kell bírunk úgy az eddigi kormányzati működés egyes tényeiről, be kell folynunk, mégpedig hathatósan amaz intézmények létesítésébe, amelyek most célba fognak vésztetni. Nem papirosjogra kell támaszkodnunk, hanem igazi államférfiúi jóakarátú befolyásra. Az állampolgárság kérdését ne vitassuk, hanem alkalmazunk bosnyák illetőségűeket magyar szolgálatban a lehetőség szerint. Tekintsük őket de facto magyar állampolgároknak, ha idejönnek, édesgessük őket Budapesthez, intézményeinkben legyünk bizonyos tekintettel rájuk is, tegyünk átmeneti intézkedéseket. Módjával, feltűnés nélkül keltsünk érdeklődést minálunk ez országok iránt a sajtóban, az irodalomban, az iskolában. S ezzel karöltve vegyük közelebről szemügyre az egész délszlávság kérdését, mely ha erőre kap, akkor Magyarország cantonizálása bizton el fog következni. A Budapesten levő horvát elemeket jobban kell pártolni, a horvát viszonyokat élénk figyelemmel kísérni, azokba befolyani – nem a hivatalos befolyást értve ez alatt. – Tudni a szerb dologokról alaposan, első forrásból és koncentrálni működni. Magyarországnak ez az egyik *külügyi* kérdése.”⁹

7 Krisztián Csaplár–Degovics–Lumnije Jusufi: Die kritische Edition des ersten Albanisch–Ungarischen Wörterbuches von dr. Zoltán László (1913). Kézirat, kiadás alatt. Köszönöm a szerzőpáros magyar tagjának, hogy a kézirat vonatkozó fejezetét rendelkezésemre bocsátotta.

8 Thallóczy L.: i. m. (5. jz.) 2.

9 Tömöry Márta: Bosznia-Hercegovina annektálásának történetéből (Részletek Thallóczy Lajos naplóból). Századok 100. (1966) 896: 46. jz. A boszniai befolyás erősítése az ottani (csekély létszámú) magyar közösség nemzeti gondozását is magában foglalta. Erről ld. Makkai Béla: A magyar kormányzat „boszniai actio”-ja (1909–1919). Századok 130. (1996) 341–381.

A magyar vezetők már 1908 végén értesültek arról, hogy a bosnyákok megnyerése érdekében a nagy hatású keresztényszocialista napilap, a *Reichspost* főszerkesztője, Friedrich Funder erőteljes propagandájának hatására az osztrák kultuszminisztériumban terveket készítenek a muszlim vallás ausztriai hivatalos elismerésére. Ezek az információk arra készítették Wekerle Sándor magyar miniszterelnököt, hogy a bosnyák ügyben egyfajta „csínyt” hajtson végre. Tallóczy naplója szerint a miniszterelnök 1909. január 1-jei szokásos újévi malacevésén és kártyapartiján közölte vele, hogy „A bosnyák vitához készül egy coup-val, t. i. a Gül Baba sírjához általam kerestet egy hodzsát Konstantinápolyból s egy müezzint. A fizetést ő adja [= a magyar kormány]. Ezzel rögtön megbíztam Karácson Imrét, a mi gospolii [!] megbízottunkat.”¹⁰

Ahogy az ügygel kapcsolatban a következő hetekben, hónapokban és években keletkezett számtalan iratból nyomon követhető, a menet közben többször módosított elgondolás lényege a következő volt. A magyar kormány az akkoriban is meglehetősen rossz állapotban lévő Gül Baba-sírkápolnát zarándokhelyé és mecsetté alakíttatja át, és egy ehhez kapcsolódó muszlim hitközséget hoz létre az itt tartózkodó és ide látogató török és bosnyák muszlimok kiszolgálására, akiknek vezetésére Törökországból egy képzett hodzsát, vagyis imámot, Boszniából pedig müezzint hozat. A helyreállítandó, illetve kiépítendő zarándokhely és mecset körüli házak megvételével és felújításával internátust alapít azzal a céllal, hogy a török kormány, a magyar kormány, a közös pénzügyminisztérium és a Budapest városa által nyújtandó ösztöndíjak segítségével legalább 30 török és bosnyák ifjú tanulhasson itt, akik majd kovászai lesznek a fellendülő magyar–bosnyák–török szellemi, gazdasági és kulturális kapcsolatoknak.¹¹

Ezzel párhuzamosan – az osztrák kodifikációs munkálatok tapasztalatait hasznosítva – elindították az iszlám magyarországi elismerését megalapozó jogi előkészítő munkát. (Ezt a szabad vallásgyakorlásról szóló 1895. évi XLIII. törvényből kiindulva próbálták megoldani, de ennek során számos nehézséggel kerültek szembe. Például nem volt elegendő muszlim, aki magyarországi állampolgársággal rendelkezett volna, ezért a budapesti bosnyák serezed katonáinak vallási gondozásával kívánták indokolni a hitközség felállítását; külön gondot okozott a többnejűség összhangba hozása a magyar jogrenddel stb.) Míg Burián közös pénzügyminiszter eleinte csak a bosnyákokra akarta alapozni a mecset körüli budapesti hitközséget, Wekerle miniszterelnök ragaszkodott a törökök bevonásához is (ezért kardoskodott egy konstantinápolyi hodzsa/imám meghívása mellett).¹² Ezzel mindenekelőtt az annexió miatt felháborodott török közvéle-

10 *Tömöry M.*: i. m. (9. jz.) 908–909. Gospolii: konstantinápolyi, vagyis isztambuli. A név Tallóczy sajátos rövidítése vagy elírása lehet.

11 Az iratokat ld. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL OL), K 26-1911-XLI-1886. Az itt ismertetett koncepció egyik legjobb és legtömörebb összefoglalása egy pro memoria, ld. uo. 6467/XI/11/1910M.E.

12 *Tömöry M.*: i. m. (9. jz.) 909.

ményt kívánta megnyugtatni és a magyar kormány jóindulatát akarta kimutatni.¹³ A törökök és a bosnyákok együttes „meghívásával” és majdani elismerésével ugyanakkor a törökbarát magyar Függetlenségi Párt elégedetlenségét is igyekezett csillapítani; a párt és hívei azt nehezményezték, hogy a kormánynak nem sikerült önálló Nemzeti Bankot alapítania, és nem tudta átvinni a régóta óhajtott és követelt újoncállítási törvényt sem. A törököknek tett gesztus valószínűleg egy kényes politikai kérdés megoldásának előkészítését is szolgálta: mivel az oszmán állam egy régi, 1833-as kölcsön utolsó részletével adós maradt, a magyarok az al-dunai Adakale szigetét akarták kérni az adósság elengedése fejében (ami 1913-ban meg is történt).

Ezek a megfontolások álltak a háttérben annak az imámszerző akciónak, amely az említett újévi vendéglátás után kezdődött. Wekerle utasítására Thallóczy levelet írt Karácson Imrének, aki akkor már majdnem két éve tartózkodott Isztambulban. Karácson katolikus pap volt, a századfordulós törökbarát légkörben képezte ki magát turkológussá, többször utazott Keletre, és jól elsajátította az oszmáni nyelvet. 1907 elején Thallóczyék küldték a török fővárosba levéltári kutatásokat végezni. Az akkoriban páratlan lehetőséget azért kaphatta meg, mert a Thököly- és Rákóczi-hamvak hazahozatala körüli tárgyalások során nagyon szívélyes viszony alakult ki a magyar és a török kormány között.¹⁴ Thallóczy utasítására Karácson felkereste Dzsemáleddin főmuftit (sejhüliszlámot), a vallástudósok rendjének fejét, és a következőket adta elő neki (a miniszterelnöknek írt 1909. január 6-i leveléből idézem): „[...] Thallóczy ő méltósága megbízott, hogy Budapesten a Gülbaba mecsetnél alkalmazandó török hodsá ügyében lehető gyorsan járjak el és mielőbb jelentést tegyék Nagyméltóságodhoz.

Thallóczy úr levele tegnap érkezett hozzám s az ügyben ma délután meglátogattam a sejhül-iszlám ő magasságát, kit már a múlt év óta ismerek és ezért közel másfél óráig beszélgettem vele. Elmondtam neki, hogy Gülbaba mecsetje, melynek létezéséről a sejhül-iszlámnak is volt tudomása, régi történeti emlék s mivel az alkotmányos Törökországból most már előreláthatólag többször is utaznak törökök Budapestre, azonkívül katonák és más mohamedánok állandóan is laknak ott, a törökök iránt való rokonszenvének azzal is kifejezést óhajt adni a magyar kormány, hogy hajlandó Budapesten egy hodsát alkalmazni, ki az imám teendőit ott elvégezze. S felkértem, hogy ajánljon egy fiatal, jó erkölcsű, képzett hodsát, aki tiszteletet szerez ott a török névnek.

A sejhül-iszlám igen nagy örömmel és köszönettel fogadta e hírt a magyar kormány szíves előzékenységéről és gondoskodásáról. Kérdezte díjazását is és Thallóczy úr levele nyomán megadtam a szükséges felvilágosítást. Azt mondta, hogy a mi pénzünket nem ismeri s kérte, hogy török értékben adjam meg az össze-

13 Ehhez ld. Báró Burián István naplói, 1907–1922, báró Burián István távirati könyvei, 1913–1915 a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában. Szerk. Horváth Erzsébet–Tenke Sándor. Ráday Könyvtár, Bp., 1999. 18., ahonnan kiderül, hogy Burián többször egyeztetett Wekerlével arról, milyen kárpótlást kapjon az Oszmán Birodalom az annexió miatt.

14 *Bene István*: Karácson Imre élete és művei (1863–1911). Győri Szemle 7. (1936) 137–171.; *Fodor Pál*: Karácson Imre (születésének 125. évfordulóján). Keletkutatás (1989. tavasz) 109–114.

get s a véleményemet kérdezte, hogy elég lesz-e az összeg? E tekintetben megnyugtattam s ekkor kijelentette, hogy a legképzettebb fiatal hodsák közül fog egyet kiszemelni Budapestre. Azt a szándékát is kifejezte, hogy az elküldendő hodsát nem állandóan, hanem négy-öt évig óhajtáná ott hagyni, azután másokat küldene helyébe, hogy többen is elsajátíthassák a magyar nyelvet és megismerhessék a magyar művelődést. Nézete szerint ez a törökökre és magyarokra is előnyös lesz, mert így többen lesznek a hodsák közül, kik a magyar nyelvet és művelődést ismerik s bennük a magyar nemzetnek ugyannyi jó barátja lesz.

Felkért, hogy ily irányban tegyek jelentést. Abban állapotunk meg, hogy míg további utasítás nem jön, egyelőre a lapoknak semmi hírt ne adjunk az ügyről. Ha azonban felhatalmazást kapok Nagyméltóságod részéről a dolog közzétételére, a török lapokkal azonnal közlöm a hírt.

Ennyiben áll ez ügy, melyre Thallóczy úr levelében foglalt megbízásra nézve jelentést tenni bátorkodtam.

A sejkh-ül-izlám igen beszélgető kedvében volt és sok mindenféléről, különösen a törökországi belügyi dolgokról, majd pedig a politikai viszonyokról, főképp az Ausztria–Magyarországgal keletkezett viszálykodásról adta elő nézetét. Közben ismételten is hangoztatta a törököknek a magyarok iránt való barátságát, csak hogy a nép közvéleményének ily ellenséges áramlatánál, mely most itt folyamatban van, nem csoda ha nem tudnak különbséget tenni mindenben a magyar és az osztrák között. Nézete szerint a török kormány óhajtása ellenére támadt eme mozgalom el fog simulni, csak barátságosan kell czirógatni a közvéleményt.¹⁵

A főmufti pár napon belül válaszolt a megkeresésre. Budapesti imámnak egy Abdullatif nevezetű, tifliszi születésű, 30 éves hodsát ajánlott, aki iskoláit a „Mohammed Fátih mecset iskolájában végezte, mint az ottani Tábkháne medresze növendéke. Van theologiai diplomája, azonkívül a Dár-ul-Fünunban (egyetem) bölcséleti előadásokat is hallgatott. Beszél törökül, arabul, perzsául. A magyar nyelvet ígérete szerint rövid idő alatt megtanulja. A sejkh-ül-izlám szerint dicséretes, jó erkölcsű hodzsa. Azt látom, hogy szerény modoru, igénytelen, de felvilágosodott és nem fanatikus ember s igen nagy kedvvel vállalkozik magyarországi hivatalára. E naptól kezdve készen áll, hogy azonnal elutazzék Magyarországra, mihelyt Nagyméltóságod rendelkezését vele tudatom.”¹⁶ Április elején Karácson Budapestre hozta Abdullatifot, aki aztán életének hátralévő részét (1946-ban halt meg) Magyarországon élte le. Ám nem egészen úgy, ahogy azt eredetileg elképzelték. Bár hamarosan a Csirkinagics (nomen est omen – a török *csirkin* szó jelentése „csúnya”) nevű müezzin is megérkezett Boszniából, s ezzel a tervezett mecset személyzetének két legfontosabb tagja meglett volna, a magyarországi muszlim hitközséget csak két évtizeddel később, 1931-ben sikerült

15 MNL OL K 26-1911-XLI-1886, 132/I/9/1909.M.E.; OSZKK Karácson Imre Thallóczy Lajoshoz írt levelei 1907–1910. 46. sz., január 7-i kelettel.

16 MNL OL K 26-1911-XLI-1886, 132/I/9/1909M.E. Karácson 1909. január 10-i levele a miniszterelnökhöz.

megalapítani.¹⁷ A kudarcért legalább akkora felelősség terheli a magyar kormányt, mint az ide hívott személyeket, akiknek alkalmatlansága elég hamar nyilvánvalóvá vált. A kormány a maga részéről képtelen volt a tervet megfelelően finanszírozni. A Wágner család (a türbét illetően pedig a török kormány) tulajdonában lévő – akkori szóhasználat szerint – Gül Baba-mecset és a hozzá tartozó ingatlanok borsos vételárát nem tudta vagy nem akarta előteremteni, s ezzel az infrastrukturális háttérrel eleve nem volt képes biztosítani a vállalkozáshoz.¹⁸ Rövid időn belül a szerencsétlen Abdullatif légüres térbe került, ráadásul sem szellemi, sem erkölcsi téren nem felelt meg az elvárásoknak. Ahogy Wekerle írta 1912. március 1-jén Thallóczynek: „Igen Tisztelt Barátom! Köszönöm közös művünknek, a budapesti török papnak ügyében tanusított szíves érdeklődését és eredményes közbenjárását. A mi eszménk az volt, hogy Budapesten egy magasabb képzettségű és tekintélyű török pap legyen. Ezt az eszmét meg kell menteni s valóra váltani. Ugy látom, a miniszterelnökségnek is ez a törekvése. Latif papocskának személyisége bennünket kevésbé érdekel, s ha csalódtunk benne, illő módon szabaduljunk tőle. Ha Törökországban állást szerzünk neki, néhány havi kielégítést és úti vagy átköltözési költséget adunk neki, nem lehet panasza. Mi annak idején úgy beszéltük meg a dolgot, hogy a bosnyák mohamedán papság előtt is tekintéllyel bíró szent életű, tudós konstantinápolyi török papot hoztunk, hogy Latif nem valami szent életű, erről csakhamar meggyőződünk, mert első sikeres fellépése a Pannónia szállóbeli szobalány szorongatásában nyilvánult meg... De bármiként álljon is a dolog, most midőn kiderült, hogy képtelen állását megfelelően betölteni, egy valóban megfelelő egyénnel kellene felváltani.”¹⁹ Am Abdullatif maradt, eleinte a miniszterelnökség fizette, aztán 1912-ben a vallás- és közoktatásügyi minisztérium vette át és alkalmazta a budapesti egyetem török lektoraként. Saját állítása szerint feladata az volt, hogy Magyarországra terelje azokat a török és bosnyák diákokat, akik külföldön akartak tanulni, hogy ismert zárandokhelyé tegye a Gül Baba-türbét, és hogy építse a török–magyar barátságot és kereskedelmi kapcsolatokat. A *Budapesti Hírlap* 1913. november 21-i számában közölt írás szerint „agitációjának eredménye, hogy a jelen iskolai évben száznégy török ifjú tanul nálunk, a kik főleg az ipari technikát tanulmányozzák. Azonkívül a debreceni gazdasági tanfolyamot tizenkét török ifjú hallgatja. Az anektált Boszniából és Hercegovinából, hol hatszázezer

17 *Medriczky Andor*: A budapesti magyar mohamedán egyházközség megalakulásának jogi előzményei. *Városi Szemle* 20. (1934) 101–124., főleg 101–104., 120–124.; *Léderer György*: A magyarországi iszlám újabb kori történetéhez (II. rész). *Keletkutatás* (1989. tavasz) 53–72.

18 MNL K 26-1911-XLI-1886, főleg 6467/XI/11/1910M.E. stb. A türbe sorsáról a török uralom után, így a tárgyalt korszakban is, ld. *Ágoston Gábor–Sudár Balázs*: Gül Baba és a magyarországi bektasi dervisek. Terebess, Bp., 2002. 74–83., 85–96.

19 OSZKK Fond XI/1075. Wekerle Sándor levele Thallóczy Lajoshoz. 1912. március 1. 1911-ben a budapesti török főkonzulátus titkára is arról értesítette a miniszterelnökséget, hogy megfelelőbb személyre volna szükség, mert Abdullatif a megbuktatott szultán mellett politizál, nem tud rendszeresen arabul, de törökül sem, mert a láz dialektust beszéli, és irodalmilag képzetlen. Vö. MNL OL K 26-1911-XLI-1886, 7214 XII/13/1911. sz. üggyirat.

mohamedán lakik, az agák és bégek sűrűn látogatják Abdul Latifot, a ki buzdítja őket, hogy tanuljanak magyarul és a magyar ipart támogassák. Azonkívül cikkeket ír a konstantinápolyi török lapokba, hogy a szmirnai szőnyegkereskedők, a datolya- és szőlőtermelők Budapesttel lépjenek üzleti összeköttetésbe. Neve ismert nemcsak a török birodalomban, hanem Egyiptomban, sőt Indiában is. Fel szólítására a mohamedán világ kész lesz fényes mecsetet építeni a Budán nyugvó Gül Baba török szent sírja fölé, ha az ő főpapi állása rendszeresítve lesz. Ez állás rendszeresítésével egyidejűleg történik a mohamedán vallás recepciója. Ez azért vált most időszerűvé, mert az idén annektáltuk Adakálé-szigetet, melynek török a lakossága. A recepció módjára még nincsen határozott vélemény.”²⁰

Abdullatif tehát hivatalosan megszűnt budapesti imám lenni – amit ő nemigen vett tudomásul, már csak azért sem, mert 1916 júliusában a budapesti törvényhatóság 5000 korona fizetést szavazott meg neki.²¹ Ám az eddigiekben ismertetett lépések (és persze az a tény, hogy Ausztria 1912-ben hivatalos vallásfelekezetnek ismerte el a hanafita rítusú iszlámot) nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a háború első éveiben már körülbelül 2000 főt kitevő magyarországi muszlim közösség 1916 januárjában megkapta azt, amire vágyott: a magyar parlament az elismert vallások közé iktatta az iszlámot.²² Noha a magyar vezetés kétségtelenül fontos lépéseket tett és lelki korlátokat lépett át (Thallóczy szerint még 1909 februárjában mondta Burián: „mulatságosnak találja, hogy müezzim kell neki. 200 évig azon voltunk, hogy a müezzim ne ordítson s most mi hívjuk őket”),²³ ám az eredeti szép terv, Bosznia vallási-szellemi integrálása a magyar világba végül is nem valósult meg. A történet egyik főszereplője, Karácson Imre már 1909. szeptember 16-án így vonta meg rezignáltan az egész akció mérlegét: „Ámde Bosznia a magyar élehetetlenség és az örökös kupaktanács formájú parlamenti czivakodások folytán most már kiesett a kézből. Így nincs meg a biztos talaj, melyre a magyar befolyás a Balkánon támaszkodhatnék vagy amelyre alapítható volna.”²⁴

20 Budapesti Hírlap 1913. november 21. 8.

21 Budapesti Hírlap 1916. július 4. 12.

22 *Medriczky A.*: i. m. (17. jz.) 104–120.; *Léederer Gy.*: i. m. (4. jz.) 38–39., 48.: 61. jz.; *Szalai Miklós*: Az 1916. évi VII. [recte XVII.] törvénycikk – Az iszlám vallás legalizálása Magyarországon. *Történelmi Szemle* 52. (2010) 593–601. (a szerző a cikkben végig VII. tc.-ről beszél XVII. helyett).

23 *Tömöry M.*: i. m. (9. jz.) 912.

24 *Karácson Imre*: Konstantinápolyi tartózkodásom főbb eseményei 1907–1908 [–1911]. Kézírási napló. OSZKK Quart. Hung. 2651. 2. kötet, 68. (1909. szeptember 16.).

PÁL FODOR
THE IMAM OF BUDAPEST
AN ATTEMPT AT INTEGRATING THE MUSLIMS OF BOSNIA
(1909–1911)

From the early years of the 20th century Bosnia occupied an increasingly important place in the Hungarian plans for political expansion. It was in the framework of this strategy that the derelict mausoleum of Gül Baba in Budapest was ordered to be transformed into a pilgrimage site and mosque, and a Muslim religious community established for the service of resident and visiting Turkish and Bosnian Muslims. A trained hodja, that is, imam was brought to lead it from Turkey, and a muezzin from Bosnia, and a boarding school founded. But, as the imam brought from Istanbul failed to live up to the expectations, and the Hungarian government proved unable to secure the infrastructural background, the Hungarian Muslim religious community only materialized decades later. The only result of the whole scheme was the enactment of Islam among the officially accepted religions by the Hungarian parliament in 1916.

Fodor Pál (Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

CONTENTS

STUDIES

- Arno Strohmeyer: Trends and Perspectives in Early Modern Diplomatic History.
The Case of Habsburg Diplomats in Constantinople 177
- Ágnes Deák: Abuse of Office in the Framework of Ethnic Struggles
(The Region of Kővár, 1861–1863) 199
- Ákos Bartha: The unmandated period of Endre Bajcsy-Zsilinszky
in the Smallholders' Party (1936–1939) 221
- Penka Pejkovszka–Gábor Demeter: Immigrants and their integration
into the labour market in interwar Hungary 261

WORKSHOP

- Éva B. Halász: General Congregations in Slavonia in the 13th and 14th Centuries 283
- Ingrid Papp: Remembrance of the Founders of the Lutheran Church
amongst Slavic-tongue Town Citizens in the 17th-century Hungary 299
- Pál Fodor: The imam of Budapest: An attempt at integrating the Muslims of Bosnia
(1909–1911) 315

DOCUMENTS

- Alessandro Di Bari: Unpublished charters of Sigismund of Luxemburg preserved
in Friauli (1411–1418) 325

REVIEW ARTICLE

341

E számunk szerzői

BARTHA ÁKOS PhD, posztdoktori kutató (MTA BTK TTI) • DEÁK ÁGNES, az MTA doktora, egy. tanár (SZTE) • DEMETER GÁBOR PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • ALESSANDRO DI BARI (Università degli studi di Trieste) • FODOR PÁL, az MTA doktora, tud. tanácsadó (MTA BTK TTI) • B. HALÁSZ ÉVA PhD, tud. munkatárs (MTA–SZTE–MOL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport) • MÜLLER ROLF PhD, tud. kutató (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) • PAPP INGRID, tud. segédmunkatárs (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet) • PENKA PEJKOVSZKA DSc, docens (Bolgár Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet) • ARNO STROHMEYER, egy. tanár (Salzburgi Egyetem)

MOL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

SZTE = Szegedi Tudományegyetem

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható